

KANT'TA ELEŞTİRİNİN FARKLI VEÇHELERİ: MAHKEME, DEVRİM VE YÖNTEM OLARAK ELEŞTİRİ*

Ebru PEHLİVAN SARI**

ÖZ

Eleştiri, Kant felsefesinin temel kavramlarından biri olmasına rağmen çoğu kez metaforlar aracılığıyla ve açık bir tanımla verilmeksizin kullanılmıştır. Kant'ın Eleştiri Öncesi Dönem eserlerinde eleştiri, geleneksel metafiziğin temel ve argümanlarına yönelikken, Eleştiri Dönemini başlatan Saf Aklın Eleştirisi'nden itibaren aklın deneyimden bağımsız -saf- kullanımının yanı sıra pratik ve estetik kullanımına yönelik bir mahiyet kazanmıştır. Kant, geleneksel metafiziğin krizinin sebebi olarak gördüğü kriter belirsizliklerini gidermek amacıyla eleştiriye sırasıyla; mahkeme, devrim ve yöntem olarak tanımlamıştır. Eleştiri kavramının mahiyetine ilişkin söz konusu değişim, Eleştirel Felsefenin dinamiklerini yansıtmaya nedeniyle önemlidir. Mevcut çalışmanın amacı; Kant'ta eleştiri kavramının kullanımındaki değişimin Eleştirel Felsefenin temel dinamiklerini kavramak için işlevsel bir okuma imkânı sunduğunu göstermektir. Bu amaç doğrultusunda Eleştiri Öncesi Dönemden başlayarak Eleştiri Dönemine geçiş metni olan Saf Aklın Eleştirisi'nde eleştiri kavramının kullanımları üzerinde durularak söz konusu dinamiklere dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Eleştiri, Mahkeme, Devrim, Yöntem, Metafizik, Bilgi, Ahlak.

DIFFERENT ASPECTS OF CRITIQUE IN KANT: CRITIQUE AS COURT, REVOLUTION, AND METHOD

ABSTRACT

Critique, despite being one of the fundamental concepts of Kantian philosophy, has often been used metaphorically and without a clear definition. In Kant's Pre-Critical Period works, critique was directed at the fundamental methods or arguments of traditional metaphysics, whereas from the Critique of Pure Reason, which initiated the Critical Period, it took on a character that addressed not only the use of reason independent of experience—that is, "pure" reason—but also its practical and aesthetic uses. Kant defined critique as a court, a revolution, and a method, respectively, in order to eliminate the criteria uncertainties he saw as the cause of the crisis of traditional metaphysics. This change in the nature of the concept of critique is important because it reflects the dynamics of Critical Philosophy. The aim of this study is to demonstrate that the change in the use of the concept of critique in Kant offers a functional reading opportunity to grasp the fundamental dynamics of Critical Philosophy. To this end, the focus will be on the uses of the concept of critique in the Critique of Pure Reason, the text that marks the transition from the Pre-Critical Period to the Critical Period, drawing attention to the aforementioned dynamics.

Keywords: Critique, Court, Revolution, Method, Metaphysics, Knowledge, Morality.

* Mevcut çalışma, Prof. Dr. Cengiz ÇAKMAK danışmanlığında yürütülen *Kant'ta Eleştiri ve Sınır Kavramları Üzerine Bir İnceleme* başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2020, İstanbul, Türkiye).

** (Dr.), Bağımsız Araştırmacı.

E-Posta: lebrupehlivan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9949-6944, İstanbul/Türkiye.

Giriş

Kant felsefesinin temel kavramlarından biri olan *eleştiri* kavramının mahiyeti ve seyri, Eleştirel Felsefenin temel dinamiklerini kavramak açısından oldukça işlevsel bir imkân sunmaktadır. Kant *eleştiri* kavramını çoğu kez örtük tanımlar ve metaforlar aracılığıyla kullanmayı tercih ettiğinden Kant felsefesini *eleştiri* kavramı bağlamında ele almak, malumun ilanı olmaktan ziyade örtük olanın açığa çıkarılması girişimi olarak yorumlanabilir. "Kant'ın 'eleştirel felsefe' ve 'eleştiri' (Kritisizmus) ifadeleri boşa umut verir gibi görünür, gerçekten de şöyle bir kullanılır ancak açıklanmadan kalırlar. Bu ifadeleri detaylıca sorgulamak gerekir, zira sahiden de felsefi açıdan Kant'ın iddia ettiği kadar önemlidirler."¹

Kant'ın Eleştiri Öncesi Dönem eserlerinde *eleştiri*, geleneksel metafiziğin temel argüman ve yöntemlerine yönelikken Eleştiri Döneminde aklın deneyden bağımsız -saf- kullanımına yönelik bir mahiyet kazanmıştır. *Saf Aklın Eleştirisi* ile başlayan Eleştiri Döneminde ise *eleştiri* kavramı, Eleştirel Felsefenin amaçları doğrultusunda *mahkeme*, *devrim* ve *yöntem* olarak tanımlanmıştır. *Saf Aklın Eleştirisi*'nin ilk baskısına yazdığı Önsöz'de *eleştiri*yi, geleneksel metafiziğin yüzyıllar boyu süren kavga alanına bir *mahkeme* kurma çağırısı olarak tanımlayan Kant, ikinci baskıya yazdığı Önsöz'de *eleştiri*yi bir *devrim* olarak, Giriş ve Yöntem Öğretisi bölümlerinde ise metafiziğin bilim olarak imkânını belirleyecek *yöntem* olarak tanımlamaktadır. Mevcut çalışmanın amacı; Eleştiri Öncesi Dönemden başlayarak Eleştiri Döneminin temel metni olan *Saf Aklın Eleştirisi*'nde *eleştiri* kavramının mahiyetindeki değişimin izini sürerek söz konusu değişimin Eleştirel Felsefenin temel dinamikleri ile ilişkisini göstermeye çalışmaktır.

1. Eleştiri Öncesi Dönemde Eleştiri Anlayışı

Eleştiri Öncesi Dönem eserinde geleneksel metafiziğin argüman ve yöntemlerine yönelik bir *eleştiri* anlayışı benimseyen Kant, *eleştiri* kavramını ilk kez 1765-1766 kış dönemi derslerinin ilanında kullanmıştır.² Home'u, *Elements of Criticism* adlı eserinde akıl ve beğeni *eleştirisi* tanımlarının sınırlarını tam

¹ Kenneth R. Westphal, "Soru Cevaplandı: Kant'ın 'Eleştirel Felsefesi' Nedir?," *Kant Çalışmaları Dergisi*, Sayı:1, (2023): 9-10.

² Kant, "Announcement of the Programme of His Lectures for the Winter Semester 1765-1766", içinde *Theoretical Philosophy (1755-1770)*, Çev. ve Ed.: David Walford, Cambridge: Cambridge University Press, 1992, 297.

olarak çizemediği gerekçesiyle eleştiren Kant, tanımlamanın sınır çizme ile ilişkisine dikkat çekmektedir.³ *Canlı Kuvvetlerin Doğru Ölçülmesine İlişkin Düşünceler* adlı eserinde ise tümdengelim yöntemini metafizik alanında kullanan Leibniz-Wolff geleneğini eleştirirken⁴ *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*'nda güvenilir bilginin alanını tümevarım yöntemini kullanan doğa bilimleri ile sınırlamayı önermektedir. Aynı yıl yayımlanan *Metafiziksel Bilginin İlk İlkelerinin Yeni Bir Açıklaması*'nda ise Kant, *çelişmezlik* ve *yeter-neden* ilkelerini Tanrı tanımlamalarında kullanan Leibniz-Wolff geleneğini eleştirerek, mantık ilkelerinin varlığın kanıtı olarak sunulamayacağını ileri sürmüş ve doğadaki nedenselliğin ahlak alanında da etkili olduğunu savunan determinist ahlak anlayışını da eleştirmiştir.⁵

Kant, *Fiziksel Monadoloji*'de Newton ve Leibniz'in uzay anlayışlarının karşılaştırmalı bir eleştirisini yaparak uzayın, cevherler arasındaki dışsal ilişkilerin bir tezahürü olduğunu savunmuş,⁶ *İyimserlik Hakkında Bazı Görüşler Üzerine Deneme* adlı eserinde Leibniz'in *mümkün dünyaların en iyisi* ifadesini, tanımı mümkün kılan sınırlardan yoksun olduğu gerekçesiyle eleştirmiştir.⁷ *Dört Kıyassal Biçimin Yanlış Safsatacılığının Gösterilmesi* adlı eserinde mantıksal çıkarımların geçerliliğinin, var olmanın kanıtı olarak gösterilemeyeceğini⁸ ileri sürerken, Lizbon depremi sonrasında yaşanan *ilahi takdir (providence)* ve *kötülük problemi* tartışmalarına son vermek adına *Tanrının Varlığını İspatlamaya Yönelik Tek Mümkün Kanıt* adlı eserini kaleme almıştır. Tanrının doğaya doğrudan bir müdahalesi olmadığını savunduğu eserde; geleneksel metafiziğin ontolojik, kozmolojik ve teleolojik kanıtlarını eleştirerek imkân delilini geliştirmiştir.⁹

³ Kant, "Announcement", 296.

⁴Kant, "Thoughts on The True Estimation of Living Forces," içinde *Natural Science*, editör: Eric Watkins, San Diego: Cambridge University Press, 2013, 33.

⁵ Kant, "New Elucidation of the First Principles of Metaphysical Cognition", içinde *Theoretical Philosophy 1755-1770*, editör ve çeviren: David Walford, New York: Cambridge University Press, 1992, xlix

⁶ Bkz: Aliye Kovanlıkaya, "A Critical Approach to Kant's Conception of Experience in View of Leibniz's Ontology", Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2002,18.

⁷ Bkz: Kant, "An Attempt at Some Reflections on Optimism", içinde *Theoretical Philosophy (1755-1770)*, editör ve çeviren: David Walford, Cambridge, Cambridge University Press, 1992, 73.

⁸Frederick Beiser, C., "Kant's Intellectual Development:1764-1781", içinde *The Cambridge Companion to Kant*, editör: Paul Guyer, New York: Cambridge University Press, 1992, 60-61.

⁹ Kant, "The Only Possible Argument in Support of a Demonstration of the Existence of God", içinde *Theoretical Philosophy (1755-1770)*, editör ve çeviren: David Walford, New York: Cambridge University Press, 1992, 201.

Kant, *Olumsuz Büyüklükler Kavramını Açıklığa Kavuşturma Denemesi*'nde bilginin genişletilmesinde mantığın sınırsızca kullanımını eleştirerek olgulardan hareket edilmesi gerektiğini savunmuş,¹⁰ *Ahlak ve Teoloji İlkelerinin Apaçıklığı Üzerine Araştırma* adlı eserinde ise geleneksel metafizikçilerin metafizik konular hakkında matematiksel kesinliğe benzer bir kesinliğe ulaşmayı uman tutumunu eleştirmeyi sürdürmüştür.¹¹ Kant'a göre tanımlarında dahi uzlaşlamayan *töz*, *öz* gibi kavramlardan olgulara dair çıkarımlar yapmaya çalışmak nafi bir çaba olacağından metafizik, fiziğin kendi sınırlarını bilen yöntemine başvurulmalıdır.¹² *Metafizik Düşlerle Aydınlatılan Bir Ruhgörücünün Düşleri* adlı eserinde; geleneksel metafiziğe yönelttiği eleştiriye belirginleştiren Kant, Eleştiri Projesi'ni başlatan sorulardan birini sormuştur: "Metafizik konularda aklın sözde gerekçelerine duyulan dogmatik güven, Swedenborg'un spekülasyonlarına¹³ inanmaktan neden daha makul ve muteber olsun?"¹⁴

4

Uzayda Yönler Arasındaki Farklılığın Nihai Dayanağı Hakkında adlı eseri, Kant'ın Eleştiri Öncesi Dönemden Eleştiri Dönemine geçişte anahtar rol oynayan bir diğer çalışmasıdır.¹⁵ Kant bu metinde, Leibniz'in bağıntısal uzay anlayışını eleştirerek söz konusu uzay anlayışı ile içsel parçaları birbiriyle aynı olan ve aynı dizilişe sahip iki şeklin (eldiven) birbiriyle örtüşmemesinin açıklanamayacağını ileri sürmüştür.¹⁶ Kant bu eserde aynı zamanda Newton ve Leibniz'in fizik anlayışlarının Tanrısal *töz* fikrine dayanmasını eleştirerek, Tanrısal *töz* fikrine dayanmayan bir fizik anlayışı geliştirmeye çalışmıştır.¹⁷ 1770 yılında yayımlanan *Duyulur Dünya ile Düşünülür Dünyanın Form ve İlkeleri Üzerine* adlı makalesi ile

¹⁰ Kant, "Attempt to Introduce the Concept of Negative Magnitudes into Philosophy", içinde *Theoretical Philosophy 1755-1770*, editör ve çeviren. David Walford, New York: Cambridge University Press, 1992, 211.

¹¹ Kant, "Inquiry Concerning the Distingtness of the Principles of Natural Theology and Morality", içinde *Theoretical Philosophy (1755-1770)*, editör ve çeviren. David Walford, New York: Cambridge University Press, 1992, 250.

¹² Kant, "Natural Theology and Morality," 270.

¹³ Burada *spekülasyon*, aklın deneyimden bağımsız kullanımına dayanan açıklamaları için kullanılmaktadır.

¹⁴ Kant, "Dreams of a Spirit-seer Elucidated by dreams of Metaphysics," içinde *Theoretical Philosophy (1755-1770)*, editör ve çeviren. David Walford, Cambridge: Cambridge University Press, 1992, 343.

¹⁵ Bkz: Bülent Gözkan, "Kant'ın Eleştiri-Öncesi Döneminden Eleştiri Dönemine Geçişteki Anahtar Yazı: Uzayda Yönler Arasındaki Farklılığın Nihai Dayanağı Hakkında", *Felsefe Tartışmaları*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, Sayı:3, 2006, 50.

¹⁶ Kant, "Concerning the Ultimate Ground of the Differentiation of the Directions in Space" içinde *Theoretical Philosophy (1755-1770)*, editör ve çeviren. David Walford, Cambridge: Cambridge University Press, 1992, 458. (Ayrıca Bkz. çevirmenlerin 4. son notu)

¹⁷ Bkz: Kant, "AA20 (410-423) Kästner'in Makaleleri Üstüne", çeviren. Çağlar Koç, *Felsefi Düşün*, Akademik Felsefe Dergisi, Kant Özel Sayısı, 2014, Sayı:3, (218-223).

birlikte Kant'ın eleştiri anlayışı bilginin sınırlarını belirleme çabasına dönüşmeye başlamıştır.

Geleneksel metafizik öğretileri, duyulur-düşünülür dünyanın bilgisi ayırımına sadık kalmadıkları gerekçesiyle eleştiren Kant, bu sınıra sadık kalmanın metafiziğin bir bilim olarak imkânını belirleyeceğini ileri sürmüştür.¹⁸1775-1785 yılları arasında verdiği etik derslerinin notlarından oluşan *Ethica: Etik Üzerine Dersler* adlı eserinde ise *Kant*, teolojinin ele aldığı konulara ilişkin bilginin çok sınırlı olmasının nedeninin Tanrı kavramının aklın bir *sınır kavramı* (Grenzebegriff) olmasından kaynaklandığını ileri sürmekte ve bu sınırı tanımaksızın metafizik dizgeler inşa eden metafizik öğretilere yönelik bir eleştiri sunmaktadır. ¹⁹ Çünkü Kant'a göre "(...) aslında Tanrı ideali ile akıl, tecrübenin mutlak tamlığını mümkün kıldığını sanmaktadır/yanılsamaktadır."²⁰ Kant Eleştiri Döneminde, aklın düştüğü söz konusu yanılsamaların (schein) eleştirisini, çok daha ayrıntılı ve sistematik bir biçimde gerçekleştirmiştir.

2. Eleştiri Döneminde Eleştiri Anlayışı

Eleştiri/Kritik kavramının Yunanca ve Latince kökenine bakıldığında; "yargılamak, eleştirmek"²¹ anlamlarına gelen *criticus*, "hüküm verme, yargılama, sınır çizme"²² anlamlarına gelen *kritiké* ve "karar vermek, ayırmak"²³ anlamlarına gelen *krinein* kelimeleri ile karşılaşılmaktadır. Kant *eleştiri* kavramını Yunanca ve Latince aslına uygun olarak kullanmış, aklın deneyimden bağımsız olan ve olmayan kullanımlarını birbirinden ayırarak aklın deneyimden bağımsız işleyişinin eleştirisini yapmayı amaçlamıştır. "Kant, eleştiriye, doğrudan salt akıl üzerine yönelme olarak belirler. Bundan sonra ise (...) bütün deneyden bağımsız olan bilginin bir eleştirisi gelir. Eleştiri, bilgide transsendent metafiziğin

¹⁸ Kant, "Inaugural Dissertation on the Form and Principles of the Sensible and Intelligible World", içinde *Theoretical Philosophy (1755-1770)*, editör ve çeviren. David Walford, Cambridge: Cambridge University Press, 1992, 397.

¹⁹ Kant, *Ethica-Etik Üzerine Dersler*, 105.

²⁰ Günenç, Mehmet, *Kant'ta Tanrı ve Tanrısallaştırılan Akıl*, Elis Yayınları, Ankara, 2016, s.98

²¹ Francis Edward Jackson Valpy, *An Etymological Dictionary of the Latin Language*, London: Baldwin and Co. Longman and Co. and G.B. Whittaker, 1828, 107.

²² Anne C. Webb, *A Manual of Etymology: Containing Latin & Greek Derivatives: With a Key, Giving the Prefix, Root, and Suffix*, Philadelphia: Eldredge & Brother, 1879, 256.

²³ Ömer Naci Soykan, *Türkiye'de/Türkçe'de Felsefe Üzerine Konuşmalar*, İstanbul: Küre Yayınları, 2009, 48-49.

kaynakları, alanı ve sınırının bir eleştirel araştırması olarak alınmıştır.”²⁴ *Saf Aklın Eleştirisi*, akla tüm görevleri içinde en zoru olan kendini bilme görevini üstlenmesi ve temelsiz savlarını bertaraf ederken haklı savlarını güvence altına alacak bir mahkeme kurması için çağrı niteliğindedir.²⁵ Eleştiri, “(...) metafiziğin olanağı ya da olanaksızlığı üzerine karar verecek, her şey ilkelere uygun olmak üzere, onun kaynaklarını olduğu gibi alan ve sınırlarını da belirleyecek”²⁶ ve böylece Eleştiri Çağı’nda aklın, yalnızca özgür ve açık sınıma dayanabilene gösterdiği dürüst saygıyı hak edebilecektir.²⁷ Dolayısıyla *eleştiri*, geleneksel metafiziğin yüzyıllardır süren ve en küçük bir toprak parçası dahi kazanılamayan kavga alanına bir mahkeme kurarak; bilgi, eylem ve inancın meşru zeminini belirleme girişimidir.

2a) Kavga Alanında Kurulan Mahkeme Olarak Eleştiri

6

Kant’ın kendi ifadesiyle *Eleştiri Çağı*²⁸’nda kaleme aldığı *Saf Aklın Eleştirisi*’nin 1781 yılında yayımlanan birinci baskısının Önsöz’ü insan aklının kaçınılmaz yazgısına ilişkin bir cümle ile başlamaktadır: İnsan aklı; “(...) öyle sorular tarafından rahatsız edilir ki onları geri çeviremez, çünkü ona aklın doğası tarafından verilirler ve yine de onları yanıtlayamaz, çünkü insan aklının tüm yeteneğini aşarlar.”²⁹ Aklın doğası gereği ve hiçbir suçu olmaksızın düştüğü bu durum; “sonu gelmez çekişmelerin kavga alanı”³⁰ olan metafiziğin yüzyıllarca bir arpa boyu yol alamamasının da nedenidir. Kant’a göre *eleştiri*, aklın doğal bir eğilimi olan metafiziğin bir bilim olarak imkânını belirlemek üzere söz konusu kavga alanına bir mahkeme kurma çağrısıdır.³¹ Böylece ele aldığı konular

²⁴ Norman Kemp Smith, *A Commentary to Kant's 'Critique of Pure Reason'*, New York: The Macmillian Press, 1984, 15.

²⁵ Kant, *Critique of Pure Reason*, AXI.

²⁶ Kant, *Critique of Pure Reason*, AXII.

²⁷ Kant, *Critique of Pure Reason*, AXI-Dipnot. Ayrıca Bkz: Sverre Raffnsøe. “What is Critique? Critical Turns in the Age of Criticism,” *Critical Practice Studies*, 18 (2017), <https://tidsskrift.dk/outlines/article/view/26261>(10.10.2025)

²⁸ Kant, *Critique of Pure Reason*, AXI dipnot, Ayrıca Bkz: Kant, “Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt”, içinde *Seçilmiş Yazılar*, çeviren. Nejat Bozkurt, İstanbul: Remzi Yayınevi, 1984, 270.

²⁹ Kant, *Critique of Pure Reason*, AVII.

³⁰ Kant, *Critique of Pure Reason*, AVIII, A776-B804.

³¹ Kant, *Critique of Pure Reason*, AXI, Ayrıca Bkz: A229-B281, A669-B697, A740-B768, A751-B779.

nedeniyle yüzyıllarca *bilimlerin kraliçesi* olarak anılan ancak Eleştiri Çağ'ında "beş parasız sürgünde"³² olan metafiziğin kaderi de belirlenebilecektir.

Aklın deneyden bağımsız kullanımını üzerine tefekkür olan *Saf Aklın Eleştirisi*, aklın teorik kullanımının sınırlarını yine aklın işleyişinden hareketle belirleyerek metafiziğin bir bilim olarak imkânını sorgulamayı amaçlamaktadır. Kant'a göre yüzyıllar boyunca "Acaba böyle bir bilim gerçekten olanaklı mı ve olanaklıysa nasıl?"³³ sorusu sorulmaksızın metafizik kuleler inşa eden geleneksel metafizikçilerin şimdi bu kulelerin temellerinin sağlam olup olmadığına bakmak için onları yıkmaları gerekmektedir. Ancak bu, yeni bir durum değildir zira; "insan aklı kurmaya öyle heveslidir ki kulenin katlarını çıktuktan sonra temelini nasıl atıldığını görmek için onu yeniden yıktığı çok olmuştur."³⁴ Dogmatizm, aklın kendi işleyişi, zaaf ve sınırları üzerine düşünmeksizin bilgi üretme girişimi olduğundan; "eğer eleştiri, objektif ve bilimsel olmak istiyorsa sadece aklın kendi kendini eleştirisi değil, aynı zamanda dogmatik kibrin de eleştirisi olmalıdır."³⁵ Diğer taraftan Septisizm, eleştirinin kriterden yoksun kullanımıdır ve bu nedenle " (...) eleştiri, Dogmatizm ve Septisizm'e karşı yapılmalıdır."³⁶

Dogmatizm ve Septisizmin aklın kendi sınırlarını tanımamasından kaynaklandığını ileri süren Kant, Dogmatizmi evrenin bir parçasına uygulanabilecek bir ilkeyi sınırsızca genişleterek kullandığı, Septisizmi ise eleştiriye bir yöntem olarak değil amaç olarak kullandığı gerekçesiyle eleştirmektedir.³⁷ Locke ve Hume'un insanın anlama yetisinin ilke ve sınırlarını çizmeye yönelik girişimlerini önemli fakat yetersiz bulan Kant bu geleneği; anlama yetisinin işleyişinin zihnin bir tasarımı olan nesneden ve nesneyi inşa etme biçiminden bağımsız olarak ele alınamayacağını ileri sürerek eleştirmektedir.³⁸ Kant'a göre nesne, öznenin yetileri aracılığıyla kurulan bir tasarım olduğundan, bilginin imkân ve sınırlarına dair sorular, ancak yetilerin

7

³² Kant, *Critique of Pure Reason*, AIX.

³³ Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, 4. Baskı. çeviren. İoanna Kuçuradi ve Yusuf Örnek, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2000, 4.

³⁴ Kant, *Prolegomena*, 4.

³⁵ Paul Guyer, "Critique of the Notion of Critique", çeviren. Ulrich Hufen, *Critical Theory of the Subject in the 20th Century Sempozyumu* açılış konuşması. (2000), <https://www.romanistik.uni-bonn.de/bonner-romanistik/personal/geyer/schriften> (Erişim Tarihi: 17.09.2025)

³⁶ Edward Caird, *The Critical Philosophy of Immanuel Kant*, London- Glasgow: James Maclehose and Sons, 1909, 2.

³⁷ Kant, *Critique of Pure Reason*, AX, BXXX, BXXXI, BXXXV

³⁸ Kant, *Critique of Pure Reason*, A94-B128.

işleyişi çözümlenerek cevaplanabilecektir. Aklın kendi kendini doğrulayabilen yapısı sayesinde *eleştiri*, insanın bilme yetisinin ortak işleyişinin a priori ilkelerini tespit ederek, deneyimden bağımsız çalışan aklın meşru ve meşru olmayan kullanımlarını belirleyebilecektir.³⁹ Kant, *Saf Aklın Eleştirisi* ile; “(...) kitapların ve dizgelerin bir eleştirisini değil, genel olarak akıl yetisinin tüm deneyimden bağımsız olarak uğruna çabalayabildiği tüm bilgiler açısından bir eleştirisi”⁴⁰ni amaçladığını belirtmektedir. Deneyimin tüm katkısı uzaklaştırıldığında aklın bilgi edinme imkânı olup olmadığına ilişkin bir “olanak’ ve ‘sınır’ araştırması”⁴¹ olan eleştiri bu nedenle “(...) felsefenin metafizik sahasını mistiklikten ayıran 'sınır'da 'hudut karakolu'dur.”⁴²

Saf Aklın Eleştirisi ile çözülmemiş ya da çözümü için anahtar sunulmamış tek bir metafiziksel sorun bırakmadığını ileri süren Kant’a göre *eleştirinin* gerçekleşmesi için; *tamlık*, *ayrıntılılık*, *kesinlik* ve *açıklık* olmak üzere dört koşulun sağlanması gerekmektedir. Eleştirinin konusu olan saf akıl, tam bir birlik içerisinde olduğundan eleştiri, *tam* ve *eksiksiz* olmalıdır. Eleştirinin *tam* ve *eksiksiz* olması; aklın deneyimden bağımsız kullanımı sonucu ürettiği bilgilerin tam ve eksiksiz bir biçimde ortaya konulması ve böylece aklın sınırlarının da çizilebilmesi anlamına gelmektedir. *Ayrıntılılık*, deneyden bağımsız olan bilgilerin ayrıntılı bir dökümünü vermek anlamına gelirken *kesinlik*, kesin bilginin sanılardan ayırılarak ortaya konulmasıdır ki Kant’a göre kesin bilgi saf a priori bilgidir. *Açıklık* ise, kavramların tanımlarında belirsizliğe yer verilmemesi ve kavramların mantıksal bir açıklıkla ele alınmasıdır.⁴³

Söz konusu özelliklere sahip olan *eleştiri*, aklın deneyden bağımsız kullanımına bir sınır çizme girişimi olduğundan; Tanrının varlığı, ruhun ölümsüzlüğü, evrenin başlangıcının zorunluluğu gibi konularda bilginin sınırlarını genişletme sözü veren dogmatik metafizikçilerden farklı olarak, bu soruların teorik aklın sınırları dahilinde yanıtlanamayacağını ileri sürmektedir.⁴⁴ Bu nedenle Kant’a göre *Saf Aklın Eleştirisi* ile varılacak sonuçlar, dogmatik

³⁹ John Rawls, “Kant’ın Ahlak Felsefesinin İzlekleri”, çeviren. Özlem Barın, *Cogito-Üç Aylık Düşünce Dergisi (Sonsuzluğun Sınırında: Immanuel Kant)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Sayı: 41-42, 2005, 263.

⁴⁰ Kant, *Critique of Pure Reason*, AXII.

⁴¹Taşkiner Ketenci, “Saf Aklın Eleştirisi’nde Önsözler ve İşlevleri”, *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, Sayı:6, 2016, 119.

⁴² Ş. Teoman Durah, “Vefatının 200.Yılında Tarihte En önemli Fikir Binalarından Birinin Mimarı Immanuel Kant’ı Anarken-3”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 8, İstanbul, 2005, 29.

⁴³ Kant, *Critique of Pure Reason*, AXV.

⁴⁴ Kant, *Critique of Pure Reason*, AXIV.

esrimeye kapılmış bir merakı doyurmaktan ve aklın koşulsuz yükselme ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. *Eleştiri* bu özellikleri nedeniyle oldukça yıkıcı bir işleve sahiptir zira “Eleştiri’nin olumsuzlayıcı/yıkıcı bölümünün temel düşüncesi, aklın yönelttiği bu tür soruların yanıtlanamazlığının kanıtlanmasıdır.”⁴⁵ Deneyden bağımsız çalışan aklı sınırlayarak neyi bilemeyeceğini gösteren eleştiri; “spekülatif aklı sınırladığı ölçüde gerçekten negatiftir”⁴⁶ ancak Kant’a göre felsefeden, doğanın en sıradan akla bile verdiği bu rehberlikten ötesini beklemek nafil bir çabadır. “Bazıları, felsefenin ulaşabileceği son noktanın bununla sınırlı olduğu fikrine burun kıvrabilir, fakat Kant’a göre bu yeter de artar bile, hem herkesi ilgilendiren konularda kimsenin bir ayrıcalığı olmaması iyi bir şeydir”⁴⁷

Eleştiri ile çizilen sınırların koşulsuz olana yükselmek isteyen aklı tatmin etmemesi nedeniyle görmezden gelinmesi, Kant’a göre metafiziğin “*sonu gelmez çekişmelerin kavga alanı (kampfplatz)*”⁴⁸ olmasının nedenidir. *Eleştiri*, deneyimden bağımsız çalışan akla neyi başaramayacağını göstererek aklın ne denli sınırlı bir yeti olduğunu fark etmesi için bir çağrı niteliğindedir: “Kal evinde, gör eşyaların ne kadar yetersiz olduğunu.”⁴⁹ Kant’a göre metafizik, deneyden bağımsız çalışan aklın kazandığını düşündüklerinin dizgesel bir dökümünden ibaret olduğundan eleştirinin görevi; deneyimden bağımsız çalışan aklın işleyiş ve sınırlarını ortaya koyma girişimi olmalıdır. Hiçbir sınır tanımaksızın deneyimin ötesine geçerek genişleyen akla sınır çizen *eleştiri* olmadığında akıl adeta doğa durumundadır. Bu nedenle eleştirinin konumu neredeyse Leviathan’a denk bir mahkemedir: “‘Eleştiri’ yoksa, akıl bir doğa durumundadır. Doğa durumu sonuçsuz biteviye savaş alanıdır. Eleştiri ise bu doğal duruma bir ‘yasa düzeni kazandırır’ ve ‘ebedi barışın güvencesi’ olarak ‘gelecekte bir bilim olarak ortaya çıkabilecek her metafiziğe’ meşruiyet kazandırır.”⁵⁰ Böylece eleştiri, bir tür doğa durumu olan aklın deneyimden bağımsız kullanımını, aklın kendi işleyişinden hareketle belirlediği yasalarla sınırlayan bir mahkeme kurarak güvenilir bilginin alanına taşıma girişimine dönüşmektedir.

⁴⁵ Manfred Baum, “Kant ve Saf Aklın Eleştirisi”, çeviren. Nafer Ermiş, *Cogito-Üç Aylık Düşünce Dergisi Sonsuzluğun Sınırlarında: Immanuel Kant*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Sayı:41-42, 2005, 46.

⁴⁶ Kant, *Critique of Pure Reason*, BXXIV.

⁴⁷ Manfred Kuehn, *Immanuel Kant*, çeviren. Bülent O. Doğan, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, 247.

⁴⁸ Kant, *Critique of Pure Reason*, AVIII, A776-B804.

⁴⁹ Kant, *Critique of Pure Reason*, AXX.

⁵⁰ Ketenci, “Saf Aklın Eleştirisi’nde Önsözler ve İşlevleri”, 125.

2b) Devrim Olarak Eleştiri

Kant, *Saf Aklın Eleştirisini*'nin ikinci baskısına Bacon'dan yaptığı bir alıntı ile başlayarak; "sonsuz yanlışların sonunu ve geçerli sınırlarını (terminus legitimus) gösterebilmeyi"⁵¹ amaçladığını ifade eder. Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisini*'nin ikinci baskısına yazdığı Önsöz, *eleştiri* anlayışındaki değişimin izlerini sürebilmek için olduğu kadar Eleştirel Felsefenin temel amaç ve yöntemlerini içermesi nedeniyle de oldukça önemlidir. Kant'a göre metafizik, aklın koşulsuz olana yükselmek isteyen doğası nedeniyle temel ilkelerini hiçbir sınır tanımaksızın kullanması sonucu ortaya çıktığından, akla kendi sınırlarını bilmesi için bir çağrıda bulunmak gerekmektedir. Kant bu konuda, başarısını kendi sınırlarını çizebilmesine borçlu olan mantık biliminin örnek alınması gerektiğini ileri sürmektedir: "Mantık böylesine başarılı olmuşsa, bu üstünlüğünü yalnızca sınırlanmışlığına borçludur."⁵² Ancak mantığın temel işlevi, düşüncenin biçimsel kurallarını ortaya koymaktan ibaret olduğundan bilginin genişletilmesi için başvurulması gereken alan mantık değil doğa bilimleri olmalıdır.⁵³

10

Kant'a göre akıl kendi nesnesiyle teorik ve pratik olmak üzere iki biçimde ilişkili olabilir; teorik bilgi, nesneyi ve kavramı belirlemek, kurmak anlamına gelirken pratik bilgi, nesneyi ve kavramını fiili kılmak anlamına gelmektedir. Matematik ve fizik, nesnelere a priori belirlediklerinden aklın teorik kullanımının ürünleridir. Matematik salt akla dayandığı için bütünüyle saf bilimken, fizik deneysel yönü nedeniyle kısmi olarak saftır. Bu nedenle ikizkenar üçgeni bulan kişi aslında sadece kavramların a priori düşündüklerini ve kurduklarını bulmuştur.⁵⁴ Diğer bir ifade ile bu kişi, öznenin sahip olduğu yetiler aracılığıyla kurulan nesne ve bilgisine ilişkin yine öznenin kendisinin ona yüklemiş olduklarından başka bir şey bulamayacağını anlamıştır. Doğa bilimcisi ise aklın sadece kendi inşa etmiş olduğunu bilebileceğini ve yargının ilkelerinin olumsal gözlemlerden önce gelmesi gerektiği kavradığından doğa bilimleri bilimin güvenilir yoluna ancak bu sayede girebilmiştir.

Diğer taraftan kavramların görüye uygulanması olan matematikten farklı olarak, tamamen yalıtılmış bir teorik akıl etkinliği olan metafiziğin yöntemi; kavramlar arasında el yordamıyla ilerlemekten başka bir şey değildir. Aklın

⁵¹ Kant, *Critique of Pure Reason*, Bii.

⁵² Kant, *Critique of Pure Reason*, BIX.

⁵³ Kant, *Critique of Pure Reason*, BVIII.

⁵⁴ Kant, *Critique of Pure Reason*, BXI.

kendi ilkelerini, deneyimin sınırlarının ötesine genişleterek onlara gerçeklik atfetmesinden kaynaklanan metafiziğin sınanması için aklın kendisinden başka bir denek taşı yoktur. Henüz kimsenin en küçük bir toprak parçası kazanamadığı bu kavga alanında eleştirinin amacı; metafiziğin “karanlık, kıyasız ve fenersiz okyanusunda”⁵⁵ kaybolan Dogmatizm ile gemiyi karaya oturtan Skeptisizm gerilimindeki felsefeye güvenli bir yol haritası sunmaktır.⁵⁶ *Saf Aklın Eleştirisi*, metafizik yanılsamalarının kaynağı olan aklın deneyimden bağımsız kullanımının *eleştirisini* yaparak, Hume’un kuşkuculuğunun bulabildiği gibi *dinlenilebilecek bir yer (resting-place)* değil, güvenle *yerleşilebilecek bir yer (dwelling-place)* bulma girişimidir.⁵⁷

Eleştiri aynı zamanda, geleneksel metafizikçilerin iddiaları ile Swedenborg’un spekülasyonlarını birbirinden ayıracak kriteri -varsa- belirleme girişimidir. Kant’a göre geleneksel metafiziğin yüzyıllardır süren krizinin nedeni; “esaslı olanı boş laftan ayırt edecek ölçüt”⁵⁸ten yoksun olunmasıdır. Kant’ın söz konusu kriterleri belirlemek ve krizi çözmek amacıyla başlattığı kritik/eleştiri girişimi, felsefe tarihinin aksını değiştirecek bir değişim iddiası taşımaktadır. Kant, bilginin nesnelere uyması gerektiği düşüncesine dayanan kadim doğruluk anlayışını tersine çevirerek, nesnenin öznenin bilme yetilerince inşa edilen bir tasarım olduğu iddiasına dayanan *Kopernik Devrimi* ile Eleştirel Felsefenin ikinci büyük hamlesini gerçekleştirmiştir. İlk hamlede metafiziğin kavga alanına mahkeme kurarak aklı, kendi işleyişi üzerine düşünmeye çağıran Kant, *Kopernik Devrimi* ile öznenin sahip olduğu yetilerin kurucu işlevine dikkat çekerek nesneyi ve nesneye ilişkin bilgiyi öznenin yetileri aracılığıyla inşa ettiği bir tasarım olarak konumlandırmıştır.

Devrim niteliğindeki girişimiyle Kantçı eleştiri, felsefe tarihi boyunca kabul gören özne-nesne ilişkisini tersine çevirerek bilgi alanını olduğu kadar ahlak alanını da yeniden kuran bir paradigma değişimine imza atmıştır. Bilginin alanını fenomenlerle sınırlandıran *eleştiri* aklın teorik kullanımı açısından oldukça negatif bir işleve sahipken, söz konusu sınırlar sayesinde aklın pratik kullanımına yer açarak pozitif bir cihet kazanmıştır: “Buna göre teorik aklı sınırlayan bir Eleştiri (Critique) o düzeye dek hiç kuşkusuz olumsuzdur. Ama bu yolla aynı zamanda pratik aklın kullanımını sınırlayan ya da giderek onu hiçe

⁵⁵ Kant, “The Only Possible Argument in Support of a Demonstration of the Existence of God”, 111.

⁵⁶ Kant, *Prolegomena*, 10.

⁵⁷ Kant, *Critique of Pure Reason*, A761-B789.

⁵⁸ Kant, *Prolegomena*, 4.

indirme gözdağı veren bir engeli ortadan kaldırdığı için, gerçekte olumlu ve oldukça önemli bir yararı da vardır”⁵⁹

Kant'ın Kopernik Devrimi ile yaptığı ilk tersine çevirme (paralaks)⁶⁰; *Saf Aklın Eleştirisi*'nin Transsendental Estetik bölümünde uzam ve zamanı saf görüler olarak konumlandırılarak özneye kurucu bir rol vermesidir. Transsendental Mantık bölümünde yapılan ikinci tersine çevirme ise; önermenin nesnesi ile örtüşmesi olarak tanımlanan doğruluk anlayışında yapılan tersine çevirmedir. Doğruluk artık önermenin nesnesi ile örtüşmesi olarak tanımlanmayacak, öznenin sahip olduğu yetiler aracılığıyla kurulan nesne ve nesneye ilişkin bilginin olanağının transsendental koşullarında aranacaktır. Böylece “(...) şeylere ilişkin olarak ancak onlara kendi koyduklarımızı a priori biliriz biçimindeki yaklaşımımız için bulunmaz bir denek taşı olacaktır.”⁶¹ Transsendental Diyalektik bölümünde yapılan üçüncü tersine çevirme ise; Platon'dan itibaren *transsendent* olduğu düşünülen ideaların aklın ideleri olarak tanımlanarak, geleneksel metafiziğin varlığa ilişkin olduğunu ileri sürdüğü pek çok metafizik problemin aslında aklın işleyişinden kaynaklanan problemler olduğu iddiasına dayanmaktadır.

12

Kopernik Devrimi ile *görünüşün* (erscheinung), öznenin yetileri aracılığıyla kurduğu bir tasarım, *kendinde şeyin* ise bilginin sınırlarını belirleyen bir *sınırkavram* (grenzebegriff) olarak konumlandırılması, metafiziğin akıbeti açısından olduğu gibi aklın pratik kullanımına yer açması nedeniyle de oldukça belirleyicidir. Kant'ın *düşünmek* ve *bilmek* arasında yaptığı ayrım ile; *görünüşleri* bilgi alanında, *kendinde şeyi* ise düşünülebilir olanın alanında konumlandırması, teorik aklın etkinliğini fenomenal alanla sınırlayarak, pratik aklın etkinliğine yer açma hazırlığıdır.⁶² Bir tezahür olarak *görünüş*, neden-etki bağıntısına tabi iken *kendinde şey* neden-etki bağıntısına tabi değildir. Aksi düşünüldüğünde özgürlük nedenselliğe tabi olup ahlakın zemini ortadan kalkacağı için, *görünüş* ve *kendinde şey* ayrımı ile teorik alana sınır çizilirken pratik alana da yer açılmaktadır.⁶³

⁵⁹ Kant, *Critique of Pure Reason*, BXXV-VI (dipnot).

⁶⁰ “(...) ‘paralaks’ terimi, temelde, gözlemcinin yerinin değişmesine bağlı olarak bir nesnenin gözlenen doğrultusunda oluşan değişimidir.” Kojin Karatani, *Transkritik-Kant ve Marx Üzerine*, çeviren. Erkal Ünal, İstanbul: Metis Yayınevi, 2008, 25.

⁶¹ Kant, *Critique of Pure Reason*, B XVIII.

⁶² Kant, *Critique of Pure Reason*, BXXV-VI.

⁶³ Kant, *Critique of Pure Reason*, BXXVII.

Ama bu ancak Eleştiri⁶⁴ bize daha önce kendilerinde şeyler açısından kaçınılmaz bilgisizliğimizi gösterdiği ve teorik olarak bilebileceğimiz her şeyi yalnızca görünüşlerle sınırladığı için olanaklıdır. Saf Aklın eleştirel ilkelerinin olumlu yararları üzerine bu tartışma Tanrı ve ruhumuzun yalın doğası kavramları açısından da geliştirilebilir.⁶⁵

Aklın kendi imkân, işleyiş ve sınırları üzerine düşünmesi demek olan *eleştiri* olmaksızın metafizik alanında bilgi üretme girişiminde bulunmak, ahlakın imkânını ortadan kaldıracığı gibi inançsızlıkların kaynağına da dönüşebilmektedir. Bu nedenle *eleştirin*in aklın teorik kullanımına çizdiği sınırlar, aklın pratik kullanımının teminatını da vermektedir. Kant'a göre; "aklın eleştirisi (...) insana dünya içerisinde gayet aktif bir varoluş tayin etti. İnsanın kendisi, kendi tasavvurlarının ve kavramlarının başlangıçtaki yaratıcısıdır ve tüm eylemlerinin tek kaynağı olmalıdır."⁶⁶ Eleştiri sayesinde; ahlak ve dine ilişkin kanıtlar öne sürdüğünü iddia ederek "kendilerini bu tür gerçekliklerin biricik yargıcı ve koruyucusu"⁶⁷ sayan okulların kibirli sistemlerine kendilerini; "evrensel açıdan kavranabilir ve ahlaksal açıdan tümüyle yeterli tanımlama zeminlerinin kültürüyle sınırlamaları gerektiği"⁶⁸ öğretilmiştir. Böylece eleştiri, "Düşüncenin öznel koşulları hangi hakla (quid juris?) nesnel geçerlilik iddiası taşıyabilir?"⁶⁹ sorusunu sorarak, çizilen sınırların dahilinde metafiziğin bir bilim olarak imkânını belirlemeye girişecek bir yönetime dönüşmektedir.

2c) Yöntem Olarak Eleştiri

Kant'ta deneyim gibi deneyime ilişkin bilgi de yetilerimiz tarafından inşa edilen tasarımlar olduğundan *Saf Aklın Eleştirisi*'nin amacı deneyimi mümkün kılan a priori zemini çözümlenektir. Söz konusu çözümlenme; "Deneyimden ve

⁶⁴ "Eleştiri ne yapar? Aklın teorik bilgisinin fenomenlerle sınırlı olduğunu ama aynı zamanda her şeyin bir başka şekilde de yahut kendi başına bir varlık olarak da düşünülebileceğini gösterir." Ahmet Ayhan Çitil, *Kant Okumaları-Birinci Kritik*, İstanbul: Dergâh Yayınları 2021, 54.

⁶⁵ Kant, *Critique of Pure Reason*, BXXIX.

⁶⁶ Kant, *Fakültelerin Kavgası*, Çev: Erol Özbek, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023, 195.

⁶⁷ Kant, *Critique of Pure Reason*, BXXXIII.

⁶⁸ Kant, *Critique of Pure Reason*, BXXXIII.

⁶⁹ Kant, *Critique of Pure Reason*, A89, B122. Ayrıca Bkz:H. Bülent Gözkan, "Saf Aklın Eleştirisi'nde Ben'in Kuruluşu", *Kant'ın Şemsiyesi-Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, 114.

giderek tüm duyu izleniminden bağımsız olan bir bilgi var mıdır?"⁷⁰ sorusu ile başlar ve deneyimden bağımsız bilgi *a priori*, kaynağını deneyimden alan bilgi ise *a posteriori* olarak tanımlanır. A priori bilgi, deneysel hiçbir içerik taşımadığında *saf a priori* olarak adlandırılır. Bu nedenle "Her değişimin bir nedeni vardır"⁷¹ önermesi a priori bir önerme olsa da *saf a priori* bir önerme değildir, zira değişim ancak deneyimden türetilen bir kavramdır.

Kant'a göre deneyim bize bir şeyin var olduğunu söylemesine karşın neden başka türlü değil de öyle olması gerektiğini söyleyemez.⁷² Bu nedenle deneyime dayanan önermelerin nesnellik ve evrensellik vaat etmesi mümkün değilken a priori yargılar zorunluluk ve evrensellik vaadinde bulunurlar. Bir önerme istisnaya yer bırakmayacak bir biçimde mutlak bir evrensellik içinde düşünülebiliyorsa a priori geçerli bir önermedir. "Zorunluluk ve mutlak evrensellik a priori bilginin güvenilir göstergeleridir ve birbirlerinden ayrılamazlar."⁷³ Kant'ın bilgi ideali evrensellik ve zorunluluk özelliklerini haiz olduğundan deneyime dayanan bilginin empirik sınırlılığı, deneyimi mümkün kılan a priori koşullar ile aşmaya çalışılmıştır. "Tüm bilgimizin deneyimle başlamasına karşın bundan tüm bilgimizin de deneyimden doğduğu sonucu çıkmaz."⁷⁴ Bilginin deneyimle başlaması sayesinde metafizik problemler ustalıkla sınır dışı edilirken, deneyimi kuran koşulların a priori olması zorunluluk ve evrensellik vaadini gerçekleştirecektir. O halde eleştirinin asıl görevi; a priori bilginin imkân, ilke ve sınırlarını belirlemek olmalıdır.

A priori bilgide ne kadar yol alınabileceğine ilişkin cesaret verici olan matematikteki ilerlemeler, salt akıl yürütmeye dayanan metafizik alanında da benzeri bir kesinliğe ulaşılabilmesi kanaatini doğurmuştur. Kant'a göre saf aklın bilgisini genişletmek için duyduğu istek sınır tanımadığından, bir kez deneyim alanının ötesine geçildiğinde hızla ilerlenmekte ve ancak açık bir çelişki bu ilerlemeyi durdurabilmektedir. "Bilgimizi genişletmenin çekiciliği öylesine güçlüdür ki ancak karşılaşacağımız açık bir çelişki yoluyla ilerleyişimizde durdurulabiliriz."⁷⁵ Bu nedenle eleştirinin yöntemi, kavramları ve yargıları analiz ederek saf aklın düştüğü *yanılsamaların (schein)* kaynağını bulmak olmalıdır.

⁷⁰ Kant, *Critique of Pure Reason*, B2.

⁷¹ Kant, *Critique of Pure Reason*, B3.

⁷² Kant, *Critique of Pure Reason*, A734-B762.

⁷³ Kant, *Critique of Pure Reason*, B4.

⁷⁴ Kant, *Critique of Pure Reason*, B2.

⁷⁵ Kant, *Critique of Pure Reason*, A4-B8.

Kant'ta *eleştirinin* bir başka ciheti de böylelikle ortaya çıkmaktadır. *Eleştiri*, geleneksel metafiziğin krizine neden olan kriterlerin kritiğini yaparak ileri doğru güçlü bir adım atmak için bir geri çekilme olarak konumlanmaktadır. Caird'in ifadesiyle *eleştiri*; "daha büyük bir sıçrayış yapmak için geri çekilme anlamında bir reculer pour mieux sauter"⁷⁶dir. Bu amaç doğrultusunda Kant, yargıların tasnifini yaparak yargıları analitik ve sentetik olmak üzere iki gruba ayırmıştır. Analitik yargılar, öznenin tanımının çözümlenmesiyle yüklem bulunabildiği ve yüklem özne ile ilişkisinin özdeşlik yoluyla düşünüldüğü yargılardır. Analitik yargılarda yüklem öznenin kavramına hiçbir bilgi eklenmediğinden bu tür yargılar sadece açıklayıcıdır ve aynı nedenle deneyime dayanan sentetik önermelerin veremeyeceği zorunluluğu verirler. Diğer taraftan sentetik yargılar, öznenin çözümlenmesi ile yüklem elde edilemeyeceği genişletici yargılardır. Doğa biliminin önermeleri gibi aritmetiğin ve geometrinin önermeleri de sentetiktir ve metafizik, bir bilim olmak istiyorsa sentetik a priori önermelerden oluşmalıdır.⁷⁷

Geleneksel metafiziğin kavramları ayırıştırarak analitik açıklamalar yapma yöntemi, "*Dünyanın bir başlangıcı olmalıdır*"⁷⁸ cümlesinde olduğu gibi bilginin sınır tanımaksızın genişletilmesi talebine dayanmaktadır. Hiçbir denektaş tanımayan saf aklın deneyim sınırlarının ötesine uzanma talebinde bulunduğu sınırdaki durarak sorulması gereken soru ise; "Metafizik, bir bilim olarak nasıl olanaklıdır?"⁷⁹ sorusudur. Kant'a göre ancak o zaman "aklımızın güvenle genişletilmesi mi, yoksa belirli ve güvenilir sınırlar içine alınması mı gerektiği açıkça anlaşılabilir."⁸⁰ Böylece sentetik a priori yargıların metafizik alanındaki imkânını soruşturan *Saf Aklın Eleştirisi*, bilgimizin genişlemesine değil sınırlandırılmasına hizmet etmektedir.⁸¹ *Eleştiri*; "metafiziğin çaput-kilimine yeni bez parçaları ekleme"⁸² yöntemi değil, aklın zaaf ve sınırlarını yine aklın kendi işleyişinden hareketle belirleme yöntemidir. Eleştiri sayesinde yeniden tanımlanan metafizik, artık varlığa ilişkin spekülasyonun alanı değil deneyimi kuran transendental unsurları ve aklın deneyimden bağımsız çalışmasının sınırlarını belirleyen "*yeni bilim*"⁸³dir.

⁷⁶ Caird, *The Critical Philosophy of Immanuel Kant*, 37.

⁷⁷ Kant, *Critique of Pure Reason*, B17.

⁷⁸ Kant, *Critique of Pure Reason*, B18.

⁷⁹ Kant, *Critique of Pure Reason*, B22.

⁸⁰ Kant, *Critique of Pure Reason*, B22.

⁸¹ Kant, *Critique of Pure Reason*, A11-12, B25.

⁸² Kant, *Prolegomena*, s:132-133.

⁸³ Kant, *Critique of Pure Reason*, A11-B25.

Sonuç

Kant felsefesinin temel kavramlarından biri olan *eleştiri* kavramının değişen mahiyetinin izini sürmek, Eleştirel Felsefenin temel dinamiklerini kavramak açısından oldukça verimli bir imkân sunmaktadır. Kant'ın Eleştiri Öncesi Dönem eserlerinde geleneksel metafiziğin yöntem ve argümanlarına yönelik eleştiri anlayışı, *Saf Aklın Eleştirisi* ile başlayan Eleştiri Döneminde aklın deneyimden bağımsız kullanımına yönelik bir mahiyet kazanmıştır. Kant, metafizik alanda esaslı olanı boş sözden ayıracak kriterlerden yoksun olunması nedeniyle yaşanan krizi çözmek amacıyla *eleştiri*yi; *mahkeme*, *devrim* ve *yöntem* olarak tanımlamış ve Eleştirel Felsefenin kurucu unsuru olarak kullanmıştır.

Saf Aklın Eleştirisi'nin ilk baskısına yazdığı Önsöz'de Kant *eleştiri*yi; insan aklının doğal bir eğilimi olan metafiziğin kavga alanına yasa düzeni getirecek bir mahkeme kurma çağrısı olarak tanımlamıştır. *Eleştiri*, artık kitap ya da dizgelerin eleştirisi değil, aklın deneyimden bağımsız -saf- çalışması üzerine bir tefekkürdür. Akıl bunu, kendi işleyişi üzerine reflektif bir düşünme ile yine kendisi gerçekleştirecektir. Aklın kendi kendini eleştirerek çizdiği sınırlar ise aklın meşru ve meşru olamayan kullanımlarını belirleyecek, böylece doğal bir eğilim olan metafiziğin bilim olarak imkânına karar verilebilecektir.

Saf Aklın Eleştirisi'nin ikinci baskısına yazdığı önsözde ise Kant, *eleştiri*yi bir devrim olarak tanımlamakta ve Kopernik Devrimi'ne benzer bir paradigma değişimi gerçekleştirdiğini ileri sürmektedir. Kant'ın sözünü ettiği Kopernik Devrimi, nesnenin öznenin yetilerince inşa edilen bir tasarım olduğu iddiasına dayanmaktadır. Söz konusu devrim; nesne ve bilgi anlayışında yapılan şu değişiklikler sayesinde gerçekleştirilmektedir: uzay ve zamanın saf görümler olması nedeniyle nesnenin öznenin yetileri aracılığıyla kurulan bir tasarım olduğu düşüncesi, doğruluğun ölçütünün nesneye uygunlukta değil yargıyı mümkün kılan a priori zeminde aranması gerekliliği ve son olarak idelerinin kullanımının aklın düzenleyici kullanımı ile sınırlandırılması. Dolayısıyla Kant *eleştiri*yi, nesne ve bilgi tanımında yapılan devrimin zeminini hazırlayan ve mümkün kılan unsur olarak tanımlamaktadır.

Saf Aklın Eleştirisi'nin *Giriş* ve *Yöntem Öğretisi* bölümlerinde ise Kant *eleştiri*yi, nesneyi ve bilgiyi kuran transsendental unsurları, dolayısıyla meşru bilginin imkân, ilke ve sınırlarını belirleyen bir *yöntem* olarak tanımlamaktadır. Saf aklın düştüğü yanılsamaların kaynağını bulmak amacıyla kavram ve yargıları

analiz etme yöntemi olan *eleştiri*, aynı zamanda bilginin meşru olmayan genişlemelerini sınırlandırma *yöntemi* olarak da tanımlanmaktadır. *Eleştiri*; yeni bir metafizik anlayışı geliştirerek metafiziği varlığa ilişkin spekülâtif düşünmenin alanı olmaktan çıkararak, nesneyi ve bilgiyi kuran transendental unsurların işleyiş ve sınırlarını belirleyen bir yöntem olarak tanımlamaktadır. Böylece *eleştiri*, aklın teorik kullanımına getirdiği sınırlar sayesinde aklın pratik kullanımına yer açarak, insana her ahlaki eyleminde ahlak sahnesini yeniden kuran özgür bir fail olma imkânını sunmaktadır.

Kant, aklın kendi üzerine tefekkürü olan *eleştiri*yi sırasıyla; mahkeme, devrim ve yöntem olarak tanımlayarak, felsefenin odağını nesneden, öznenin sahip olduğu yetilerin işleyiş ve sınırlarına çevirmiştir. Bu paradigma değişimi; nesnenin ve bilginin ne olduğuna ilişkin kadim felsefe sorularını; nesneyi ve bilgiyi mümkün kılan zeminin ne olduğu, yetilerin bu süreçteki işlev ve sınırlarının neler olduğu sorularına dönüştürmüştür. Aklın kendi işleyişi üzerine düşünmesi olan *eleştiri* sayesinde felsefe; kavramlar arasında el yordamıyla ilerlemeye dayanan spekülâtif bir düşünme biçimi olmaktan çıkarak, kendi işleyiş ve zaaflarını bilen aklın teorik ve pratik alandaki sınırları dahilinde yapılan bir etkinlik olma yoluna girmiştir. Kant söz konusu kurucu paradigma değişimini; eleştirinin üstlendiği *mahkeme*, *devrim* ve *yöntem* görevleri sayesinde gerçekleştirmiştir. Böylece felsefenin meşruiyetini, öznenin sahip olduğu yetilerin işleyiş ve sınırları kapsamında temellendiren Eleştirel Felsefe, felsefe tarihinin bir uğrağı olmanın ötesine geçerek bir dönüm noktası olmayı başarmıştır.

KANT'TA ELEŞTİRİNİN FARKLI VEÇHELERİ: MAHKEME, DEVRİM VE YÖNTEM OLARAK ELEŞTİRİ

DIFFERENT ASPECTS OF CRITIQUE IN KANT: CRITIQUE AS COURT, REVOLUTION, AND METHOD

Ebru PEHLİVAN SARI

KAYNAKÇA

Baum, Manfred. "Kant ve Saf Aklın Eleştirisi", *Cogito - Üç Aylık Düşünce Dergisi Somsuzluğun Sınırında: Immanuel Kant*, Sayı: 41-42, 2005: 31-54

Beiser, Frederick Charles. "Kant's Intellectual Development: 1764-1781", içinde *The Cambridge Companion to Kant*, editör. Paul Guyer, 26-61. New York: Cambridge University Press, 1992.

Caird, Edward. *The Critical Philosophy of Immanuel Kant*, London-Glasgow: James Maclehose and Sons, 1909.

Çitil, Ahmet Ayhan. *Kant Okumaları-Birinci Kritik*, İstanbul: Dergâh Yayınları 2021

Duralı, Ş. Teoman. "Vefatının 200.Yılında Tarihte En önemli Fikir Binalarından Birinin Mimarı Immanuel Kant'ı Anarken-3", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 8, (2005): 9-40.

Gözkan, H. Bülent. "Kant'ın Eleştiri-Öncesi Döneminden Eleştiri Dönemine Geçişteki Anahtar Yazı: Uzayda Yönler Arasındaki Farklılığın Nihai Dayanağı Hakkında", *Felsefe Tartışmaları*, Sayı:3, (2006): 43-55.

Gözkan, H. Bülent. "Saf Aklın Eleştirisi'nde Ben'in Kuruluşu." İçinde *Kant'ın Şemsiyesi-Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, 111-133. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.

Günenç, Mehmet, *Kant'ta Tanrı ve Tanrısallaştırılan Akıl*, Elis Yayınları, Ankara, 2016.

Kant, Immanuel. "Announcement of the Programme of His Lectures for the Winter Semester 1765-1766." İçinde *Theoretical Philosophy (1755-1770)*, çeviren ve editör. David Walford, 287-300. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

Kant, Immanuel. "Thoughts on the True Estimation of Living Forces." İçinde *Natural Science*, editör. Eric Watkins, 1-155. San Diego: Cambridge University Press, 2013.

Kant, Immanuel. "New Elucidation of the First Principles of Metaphysical Cognition." İçinde *Theoretical Philosophy 1755-1770*, çeviren ve editör. David Walford, 1-36. New York: Cambridge University Press, 1992.

- Kant, Immanuel. “An Attempt at Some Reflections on Optimism.” İçinde *Theoretical Philosophy (1755-1770)*, eviren ve editör. David Walford, 67-77. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Kant, Immanuel. “The Only Possible Argument in Support of a Demonstration of the Existence of God.” İçinde *Theoretical Philosophy (1755-1770)*, eviren ve editör. David Walford, 107-202. New York: Cambridge University Press, 1992.
- Kant, Immanuel. “Attempt to Introduce the Concept of Negative Magnitudes into Philosophy.” İçinde *Theoretical Philosophy 1755-1770*, eviren ve editör. David Walford, 239-241. New York: Cambridge University Press, 1992.
- Kant, Immanuel. “Inquiry Concerning the Distingtness of the Principles of Natural Theology and Morality.” İçinde *Theoretical Philosophy (1755-1770)*, eviren ve editör. David Walford, 242–286. New York: Cambridge University Press, 1992.
- Kant, Immanuel. “Dreams of a Spirit-seer Elucidated by dreams of Metaphysics.” İçinde *Theoretical Philosophy (1755-1770)*, eviren ve editör. David Walford, 301-360. Cambridge: Cambridge University Press,1992.
- Kant, Immanuel. “Concerning the Ultimate Ground of the Differentiation of the Directions in Space.” İçinde *Theoretical Philosophy (1755-1770)*, eviren ve editör. David Walford, 301-360. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Kant, “Inaugural Dissertation on the Form and Principles of the Sensible and Intelligible World.” İçinde *Theoretical Philosophy (1755-1770)*, editör ve eviren. David Walford, 373-416. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Kant, Immanuel. “AA20 (410-423) Küstner’in Makaleleri üstüne.” eviren. aęlar Koç. *Felsefi Düşün-Akademik Felsefe Dergisi Kant zel Sayısı*, Sayı:3, (2014): 218-223.
- Kant, Immanuel. *Ethica-Etik zerine Dersler*, eviren. Oęuz zgl. İstanbul: Pencere Yayınları, 2007.
- Kant, Immanuel. *Critique of Pure Reason*, 6.Baskı. Çeviren ve editör. Paul Guyer & Allen W. Wood. New York: Cambridge University Press, 2005.

KANT'TA ELEŞTİRİNİN FARKLI VEÇHELERİ: MAHKEME, DEVRİM VE YÖNTEM OLARAK ELEŞTİRİ

DIFFERENT ASPECTS OF CRITIQUE IN KANT: CRITIQUE AS COURT, REVOLUTION, AND METHOD

Ebru PEHLİVAN SARI

Kant, Immanuel. *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafizığe Prolegomena*, çeviren. İoanna Kuçuradi ve Yusuf Örnek. 4. Baskı. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2000.

Kant, "Aydınlanma Nedir?" Sorusuna Yanıt", içinde *Seçilmiş Yazılar*, çeviren. Nejat Bozkurt, 211-222. İstanbul: Remzi Yayınevi, 1984.

Kant, Immanuel. *Fakültelerin Kavgası*. çeviren. Erol Özbek, editör. Nebil Reyhani. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023.

Karatani, Kojin. *Transkritic-Kant ve Marx Üzerine*. çeviren. Erkal Ünal. İstanbul: Metis Yayınevi, 2008.

Ketenci, Taşkın. "Saf Aklın Eleştirisi'nde Önsözler ve İşlevleri", *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 115-139. Sayı:6, Haziran-2016.

Kovanlıkaya, Aliye. "A Critical Approach to Kant's Conception of Experience in View of Leibniz's Ontology", Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2002.

Kuehn, Manfred. *Immanuel Kant*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

Pehlivan, Ebru. "Kant'ta Eleştiri ve Sınır Kavramları Üzerine Bir İnceleme", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020.

Rawls, John. "Kant'ın Ahlak Felsefesinin İzlekleri", *Cogito-Üç Aylık Düşünce Dergisi- Sonsuzluğun Sınırında: Immanuel Kant*, 241-275. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Sayı: 41-42, 2005.

Smith, Norman Kemp. *A Commentary to Kant's 'Critique of Pure Reason'*, New York: The Macmillian Press Ltd., 1984.

Soykan, Ömer Naci. *Türkiye'de/Türkçe'de Felsefe Üzerine Konuşmalar*, İstanbul: Küre Yayınları, 2009

Valpy, Francis Edward Jackson. *An Etymological Dictionary of the Latin Language*, London: Baldwin and Co. Longman and Co. and G.B. Whittaker, 1828.

Webb, Anne C. *A Manual of Etymology: Containing Latin & Greek Derivatives: With a Key, Giving the Prefix, Root, and Suffix*. Philadelphia: Eldredge & Brother, 1879.

Westphal, Kenneth R. "Soru Cevaplandı: Kant'ın 'Eleştirel Felsefesi' Nedir?", *Kant Çalışmaları Dergisi*, Sayı:1, İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2023

İnternet Kaynakları

Guyer, Paul. "Critique of the Notion of Critique", *Critical Theory of the Subject in the 20th Century Sempozyumu*, 12 (2000), <https://www.romanistik.uni-bonn.de/bonner-romanistik/personal/geyer/schriften> (Erişim Tarihi: 17.09.2025)

Raffnsøe, Sverre. "What is Critique? Critical Turns in the Age of Criticism", *Critical Practice Studies*, 18 (2017), <https://tidsskrift.dk/outlines/article/view/26261> (10.10.2025)

KANTTA ELEŞTİRİNİN FARKLI VEÇELERİ: MAHKEME, DEVRİM VE YÖNTEM OLARAK
ELEŞTİRİ

*DIFFERENT ASPECTS OF CRITIQUE IN KANT: CRITIQUE AS COURT, REVOLUTION, AND
METHOD*

Ebru PEHLİVAN SARI